

Мистецькі біографії

ІРИНА ВЛАСЕНКО

ТИХЕ СВІТЛО ЛЕОНТОВИЧА

Харків
«ФОЛІО»
2025

1

У Молодому театрі

На концерті в Молодому театрі Києва 1 січня 1919-го вшановували поета Миколу Вороного. Двадцять п'ять років плідної творчої діяльності! То не жарти! У залі на почесному місці Головний Отаман УНР Симон Петлюра, Голова Директорії Володимир Винниченко, прем'єр-міністр Володимир Чехівський. З промовою виступає Микола Вороний. Він помітно хвилюється. Сьогодні хор Олександра Кошиця вперше виконає його «Легенду», яку поклав на музику Микола Леонтович.

«Нехай наша нація, наш народ український увійде в ряди справді культурних народів, — каже Вороний, звертаючись до присутніх. — Нехай сей народ буде високоморальний, гуманний, шляхетний і духовно красивий, нехай усі інші народи, дивлячись на нас, з почуттям високої пошани промовлятимуть слова “Україна”, “українці”».

Симон Петлюра уважно слухає, помітно, що кожне слово промови проходить через серце отамана. Він теж так думає. Двадцять років до початку українських визвольних змагань Петлюра театральний і літературний критик, весь час крутиться в культурних колах, тримає руку на музичному й театральному пульсі. Та й нині опікується не тільки військом, а й Музичним відділом культурного відомства УНР і досі любить концерти, особливо, коли звучить українська музика. Симон, як ніхто, знає ціну українському мистецтву та мріє відродити державу, яку так довго вважали лише незначною частиною Російської імперії. Він знає, як перед світом послідовно й невпинно творилася ілюзія, що Україна не гідна мати ні власну мову, ні культуру, ні літературу, ні музику.

Та ж ось вона! Хор Кошиці... Як співають... Серце то завмирає, то вискакує з грудей від захвату й хвилювання. «Легенда» Миколи Леонтовича на слова Вороного. Яка глибока й чутлива річ!

Після концерту Симону закортіло поспілкуватися з керівником хору. Бо те йому дуже близьке. Він і сам із задоволенням заспівав би в тому хорі. Та й співав колись, і регентом бурсацького хору був, і на сцені стояв. Та нині доводиться грати зовсім іншу роллю. Таку важливу, що в Симона Петлюри подих перехоплює. У його руках тепер доля цілого народу, його рідної України. Він у Директорії Головної Отаман військ і флоту Української Народної Республіки.

А подивися — непоказний: невисокого зросту, середньої статури. От тільки погляд: зачепить — не відпустить, притягне до себе потужною магічною силою, змусить зупинитися, задуматися, відгукнутися. Однак ніякої величі й снобізму. Вони розмовляють просто в залі, коли овації стихли, кілька разів виконана на біс пісня замовкла, публіка розійшлася... Але музика, той чарівний її посмак усе ще висить над притихлими рядами крісел, обіймає простір концертної зали лагідними емоційними хвилями.

— Маємо показати це всьому світові! — гаряче вигукує Симон. Просто зараз! Не чекаючи жодного дня! Завтра! І обов'язково автора цієї пісні. Як його?

— Микола Леонтович!

— Так, Миколі Леонтовичу, замовите квитки! Ви терміново маєте їхати! Спершу до Парижа! Нас не запросили, — він поморщився. — Але ми все одно там будемо! Мають побачити самостійну державу, яка більше не є частиною Російської імперії.

Кошиця вражений і піднесений, йому бракує слів, щоб висловити почуття, які його переповнюють. Симон Петлюра вгадав його потаємні думки. У такий важкий час, коли позиція України хитка, коли під Києвом стоять поляки, німці, а більшовики будь-якої миті готові повернутися назад і знову розгорнути в місті свій червоний кривавий гармидер.

— За кілька тижнів у Парижі вирішуватиметься доля Європи, — веде далі Петлюра. — Починається Паризька мирна

конференція — найбільший дипломатичний конгрес Європи про післявоєнне влаштування світу. Там мають визнати Україну як самостійну державу. Вільсон публічно наголосив про принцип нового світоустрою — право націй на самовизначення. Наше право на незалежність так само важливе, як права поляків, фінів і литовців.

— Але ми не дипломати... Хто буде слухати хористів? — невпевнено заперече Кошиця.

— Усі! Усі будуть слухати! — гаряче наполягає Симон. — І не просто слухати, а захоплюватися, плакати, вибухати оваціями, просити співати ще і ще!

— Гадаєте? — усе ще сумнівається диригент.

— Я в цьому впевнений!

Симон радісно потер долоні й обхопив Кошицю за плече. Цей дружній жест остаточно розтопив невпевненість музиканта. Він вповні зрозумів хитрий задум Петлюри й погодився з ним, усім серцем відчуваючи: це саме те, що потрібно для молодій Українській державі. Заявити про себе як про гідну й високу націю, яка має свою музику, свою культуру такого рівня, якому позаздрив би будь-який європеець.

— Культурна дипломатія, — у задумі промовив Петлюра, — це іноді сильніше, ніж слова й аргументи в заплутаних політичних перемовинах. Музика впливає на душу. Вона проникає так глибоко, як не здатні проникнути ні гроші, ні страхи, ні геополітичні інтереси. Музика презентуватиме нас на міжнародній арені найкраще. Тому не зволікайте! Гроші на поїздку я вам знайду. А Леонтович, здається, так само як і я, закінчив духовну семінарію, — пригадав він. — Але обрав інших шлях. Споріднена душа... Нехай теж обов'язково їде.

— А ще треба набрати хористів, — у голосі Кошиці знову сумнів.

— Оголосіть конкурс. В Україні талантів удосталь. Навчите дорогою! Не зволікайте! А репертуар який? Леонтовича обов'язково, Стеценка й Лисенка, — він пройшовся між рядами глядацької зали. — Згадую, як Микола Лисенко приїздив до нас у семінарію 1901 року. Це я його запросив, — хитро примружився, — без дозволу згори, організував виступ

хору. Він виконав для студентів заборонену кантату «Б'ють пороги» — ох, як тоді голосно зазвучало Шевченкове слово:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава Україні!

Петлюра зітхнув, повертаючись зі світлого спогаду у сичень дев'ятнадцятого року, лице його захмарилося.

— Тодішній ректор семінарії Іван Пічета страшенно розлютився на мене за самоуправство, почав звинувачувати Лисенка в мазепинстві. Кого тільки тоді не звинувачували! Я, звісно, заступився. І пішло, збурилося болото, мене теж мазепинцем назвали, революціонером, викинули із семінарії. Довелося їхати на Кубань. Учителював там, — він знову мрійливо замислився.

— Микола Леонтович теж учителював. У Тульчині, тепер у Києві. Тихий такий скромний, вимогливий до себе, сам не відає, що є геніальним композитором, ледь випросили в нього для репертуару «Щедрика», усе переробляє, переробляє, просто з рук вирвали.

— «Щедрика» так, чув... Обов'язково, — Симон усмінувся. — І «Легенда» дуже мені до душі. От такою високою професійною нотою має звучати українська музика у світі.

— Щоб знали, що ми — не Росія, — своєю чергою запалився Кошиць.

— Так, друже, так, — Симон нервово смикнувся. — То якась поганська магія, розумієте. Найбільша перешкода для визнання суверенності України є гіпноз самої назви Росія. Росія, Росія, — повторив, перекривлюючи себе. — Ні, ми не Росія, гіпноз треба розвіяти, а насамперед у США та Франції, — він знову обняв за плече Кошиця, рухаючись до виходу разом з ним. — Франції й союзникам більше до вподоби ідея відродження «єдиної і неділимої Росії» чи «Великої Польщі», ніж самостійної Української Народної Республіки. Маємо переконати їх у зворотному. Тож покваптеся, пане Олександрє! Щоб за тиждень була зорганізована для закордонної подорожі капела, а то розстріляю! — він жартома погрозив Кошиці

пальцем, а потім серйозно додав: — Збирайте хор, швидко навчайте й вирушайте в дорогу!

— Поквапимося, пане Симоне...

Вони попрощалися, міцно потиснувши один одному руки, та Симону того здалося замало. Він тепло обійняв Кошиця й поляскав його по спині. Відчував у цій людині щирого прихильника й оборонця української культури. Таких людей треба берегти, як зіницю ока. Таких обмаль.

Симон у задумі вийшов на вулицю, Винниченка і Чехівського вже не було. «Усі розбігаються...» — подумав і гірко всміхнувся. І правда, керівництво Директорії якось непомітно й поступово розсіювалось по світу, залишаючи Петлюру на самоті з важкими випробуваннями визвольних змагань.

Спочатку, ще за часів гетьманського перевороту, позадував Грушевський, який завжди бачив в українському народі лише «суцільну селянську масу», не здатну на високі поривання.

Тепер Винниченко, творча, імпульсивна людина, помітно втомився боротися за державу. Рік почався надто тривожно, Симон уже відчуває: голова Директорії кине Україну напризволяще. Як важко знайти з ним спільну мову. «Він вважає мене вискочкою, невігласом і дешевим борзописцем, а я його — невпевненим у собі конформістом і графоманом, — подумав Петлюра й, кинувши погляд на сірий сніг на узбіччі, зневажливо хмикнув. — Вони ще гірші, ніж білі або червоні — сірі, як цей сніг уздовж дороги. Балансують на межі, намагаються домовитися, чогось чекають. Чого чекати? Треба битися за Україну до останнього патрона й останнього солдата».

Та що дивуватися, Грушевський — академік, Винниченко — письменник. М'якотілі інтелігенти, яких тягне до улюбленої справи більше, ніж до керування країною, яка ледь тримається, оточена ворогами. Поляки, війська Антанти, білі, червоні, анархісти, бандити всіх мастей і калібрів. Рвуть її, намагаються розшматувати, знекровити. На кого їй надіятися? Симон Петлюра відчуває, що він єдиний, хто здатний і хоче боротися за неї.

Холодний січневий вітер розкриває поли військової шинелі, намагається пробрати до кісток. Але Симон не відчуває холоду. Він загорівся чудовою та, як йому здається, безпрограшною ідеєю культурної дипломатії. У голові вже розгортається план естетичної експансії, він перебирає подумки джерела фінансування, адже це має бути не просто поїздка, а державницький проект.

Не завадили йому й неприємні тривожні події початку 1919 року. Третього січня більшовики розпочали новий похід проти Української Народної Республіки. Захопили Харків і встановили там владу маріонеткового радянського уряду, який своїм декретом оголосив про створення Української Соціалістичної Радянської Республіки зі столицею в Харкові.

Петлюра поспішав. П'ятого січня 1919 року він запропонував для розгляду проект Закону про європейську гастролі Української Республіканської Капели. Тим часом більшовики, без оголошення війни, почали наступ на УНР, водночас на Львів посунули поляки, Західна Українська Народна Республіка попросила допомоги в Петлюри. Двадцять другого січня на площі проголошено акт злуки ЗУНР і УНР — об'єднання всіх українців у єдину соборну Українську Народну Республіку. А 23 і 24 січня відповідно Рада Народних Міністрів і Директорія УНР на своїх засіданнях затверджують закон про гастролі Української Республіканської Капели. І ніхто не вважає, що то не на часі.

Складено офіційний лист до всіх посольств та дипломатичних місій Української Народної Республіки:

«Головним Управлінням Мистецтв та Національної Культури Міністерства Народної Освіти командується за кордон для ознайомлення з українською піснею Українська Республіканська Капела, що складається зі 110 осіб, на чолі якої стоять: Головний диригент Олександр Кошиць та адміністратор Олекса Приходько.

Подаючи вищезазначене до відома всіх Посольств та Дипломатичних Місій Української Народної Республіки,

Міністерство Закордонних Справ просить допомагати цій Капелі в разі потреби.

*Міністр Закордонних Справ: Карпинський
Директор Департаменту Чужоземних Зносин: Яковлів».*

Проте Директорії довелося покинути Київ. П'ятого лютого червоний командир Щорс зайшов у столицю, і вкотре почався червоний терор. Війна розгорталася на всіх фронтах. У Києві лютував червоний терорист зі своєю польовою дружиною — людожеркою Фрумою Хайкиною. Але про Капелу не забуто. Уже 24 березня голова музичного відділу Кирило Стеценко доповідав Симону Петлюрі: «Музичний Відділ має честь довести до Вашого відома, що Українська Республіканська Капела, організована Музичним Відділом згідно із законом від 24 січня 1919 року, виїхала 24-го цього березня за кордон для артистичної подорожі Західною Європою. У своєму складі Капела має 80 артистів-співаків, канцелярію із семи осіб і дирекцію з п'яти осіб... Крім того, зі складу членів Капели організовані агітаційні гуртки, завданням котрих є скрізь за всякої нагоди, розповідати за кордоном про Україну чи письменно, чи словом і тим допомагати нашим Державним інтересам, утворюючи про Україну прихильну для нас громадську думку¹».

Як вони змогли це зробити, якщо тоді йшлося вже не про культурну дипломатію, а про елементарне виживання? Те відомо хіба що Олександр Кошицю. Але факт є фактом: український хор відбув на довгі гастролі в Європу й Америку. Ця подорож триватиме п'ять років. Уже впаде УНР, у Києві остаточно запанують більшовики зі своїм воєнним комунізмом, продрозкладкою, терором, голодом і репресіями, а Українська Капела нестиме у світ вістку про неповторну, неперевершену українську музику. А «Щедрик» Леонтовича стане її візитівкою й закріпить за Україною високе місце в культурному просторі Європи.

¹ Історична правда. Симон Петлюра інтернаціоналізує українське питання пісню: невідома історія триумфу «Щедрика» в Європі. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/28/156943/>

Зміст

1. У Молодому театрі	5
2. Київське божевілля 1919 року	12
3. Листопадовий шлях	25
4. Неблагодійний учитель музики	38
5. Отаманщина	54
6. Син священника	61
7. Регент церковного хору	70
8. Молитва	82
9. Кохання	89
10. Учитель	99
11. Тульчин	105
12. А вже смерть та по дворі ходить	117
13. Світло і темрява	135
14. Культурна дипломатія	148